

УДК 32.001:329.12

Красноголов Ю. О.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ КОМУНІТАРИЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОМУНІТАРНОЇ КРИТИКИ ЛІБЕРАЛІЗМУ

Стаття присвячена комунітаризму, який розглядається як політична теорія, ідеологія, стратегія. На основі порівняльного аналізу комунітаризму і лібералізму автор висвітлює джерела походження та розкриває основні теоретико-практичні засади комунітаризму. У статті пропонується розгляд комунітарної політичної теорії як альтернативи суспільно-політичного розвитку. Як комунітарна політична стратегія представлена концепція політики мультикультуралізму.

Політичні процеси в Україні донедавна надихалися та легітимувалися ліберально-демократичною ідеологією та риторикою. Західноєвропейські політичні інститути та цінності виступали метою політико-правових та економічних

реформ і впливали на орієнтації політичних акторів, які у своїй політичній діяльності позиціонували себе як прихильники вільного ринку, правової держави та представницької демократії. Сьогодні очевидним фактом є те, що «західні

ідеї та інститути функціонують не так, як планувалося в ейфорії, що наступила одразу після руйнації соціалізму» [2, 17].

Принципи правової держави, ринкової економіки, парламентської демократії, які в західному світі мають успішну традицію, не могли негайно бути закріпленими у новостворених державах унаслідок таких характеристик тогочасної політичної системи, як: відсутність відкритості у функціонуванні основних політичних інститутів, політичної конкуренції, неможливість легітимного представництва інтересів окремих індивідів та груп у владі, нерозвиненість громадянського суспільства, яке б здійснювало успішну посередницьку діяльність між державою та індивідом і контроль над владою. Механічне перенесення ліберальних цінностей, всесвітнє поширення лібералізму й західного способу життя призвели до розмивання традиційних регіональних і місцевих цінностей.

Відтоді, як Україна здобула незалежність, і дотепер серед науковців тривають дискусії стосовно того, на яких засадах має розвиватися українська демократія і, відповідно, які основи людського співжиття мають бути закладені як для реалізації інтересів окремого індивіда, так і для досягнення загального добробуту українського суспільства. Враховуючи негативні наслідки механічного перенесення окремих положень лібералізму, одним із найважливіших завдань сучасної політичної науки в Україні є теоретичний пошук, вивчення та з'ясування можливостей альтернативних неолібералізму концепцій і стратегій суспільно-політичного розвитку та необхідних умов для їх практичної імплементації. Сучасна західноєвропейська думка і політична практика пропонує альтернативні лібералізму стратегії вирішення актуальних політичних проблем. Ця стаття присвячена комунітаризму, який і пропонує таку альтернативу. Як саме причини зумовили виникнення комунітаризму та якою мірою цьому сприяло всесвітнє поширення лібералізму? Відповідь на це запитання дозволить окреслити основні положення комунітарної ідеології та її переваги як майбутньої стратегії суспільного розвитку.

Особлива увага до комунітаризму наприкінці ХХ століття зумовлена розчаруванням у сучасному лібералізмі та його крайніми проявами. Комунітаризм виникає як реакція на процес універсалізації ліберальних цінностей і починається з критики ліберальної концепції індивідуалізму.

Комунітаризм формується насамперед як політична філософія, яка обґрунтовує, що суспільство не може стабільно існувати без формування того, що є спільним благом. Відповідь на

це запитання є необхідною умовою співжиття, колективної ідентичності та збереження моральної мотивації індивідів. Комунітаризм у цьому питанні протистоїть лібералізові, філософська позиція якого полягає в тому, що кожен індивід має право на особисте розуміння блага [6, 224-225].

На думку одного із провідних теоретиків комунітаризму Ф. Селзніка, термін «комунітарний» може вживатися для означення будь-якої доктрини, яка високо цінує загальне благо або ідеали загального блага й обмежує прагнення до індивідуальної незалежності та самореалізації. Основні релігійні традиції є переважно комунітарними у тому, що вони вимагають жорсткої послідовності у дотриманні спільних цінностей. Комуністичні, нацистські рухи, а також більш помірковані доктрини соціалізму, соціал-демократії і християнської соціальної думки також можуть бути названі комунітарними [14, 4].

Комунітаризм спрямований на відновлення почуття солідарності, повернення до громадянських цінностей і цінностей колективізму. Він об'єднує групу філософів, політологів і соціологів, які занепокоєні занепадом моралі і ціннісною дезінтеграцією сучасного суспільства. Комунітаризм бачить основу суспільства в моральних цінностях та у спільноті, протиставляючи їх державі та праву. Комунітаристи розраховують, що зміна морального клімату в суспільстві в кінцевому результаті приведе до зниження рівня державного втручання, збалансованості прав і обов'язків без сповзання в бік авторитаризму [8].

Вони вивчають шляхи формування спільного уявлення про благо та цінності, способи їх формування та трансляції. Саме звідси виходить їхній інтерес до спільнот, цінностей і звичаїв, які є історично успадкованими, до соціальних одиниць, таких як сім'я, школа, добровільні асоціації (соціальні клуби, церкви тощо), які є частиною спільноти і які передають та зміцнюють її цінності [6, 224].

Історично новий комунітарний рух виникає у Сполучених Штатах Америки на початку 1980-х років як відповідь на три важливі події [14, 4-5].

Однією із них стала дискусія, яка зародилась між філософами А. Макінтайром і М. Сенделом на сторінках їхніх праць «Після чесноти» та «Лібералізм і межі справедливості» відповідно (обидві опубліковані у 1982 р.). Ученими критикується надлишок лібералізму з притаманним йому політичним та економічним індивідуалізмом, який призводить до того, що люди легко і за власним бажанням можуть звільнити себе

від громадянських зв'язків і обов'язків. Ця дискусія була відповіддю на працю Джона Роулза «Теорія справедливості», у якій автор представляє концепцію справедливого облаштування суспільства та піднімає питання про те, як обґрунтувати справедливість в умовах сучасного суспільства [2, 23].

Ця критика була названа «комунітарною», і так звані комунітарно-ліберальні дебати швидко стали основою академічної соціальної і моральної філософії. На думку П. Берковіца, таке поживлення між науковцями та професорами було частково зумовлене бажанням урізноманітнити навчальний процес, а також потребою полемічного обміну. При цьому одночасно відбувався пошук публічної філософії, яка могла б врахувати те, що не було оцінено лібералізмом, так само як і визначити нові ідеї та положення, які варто було б вивчити та перейняти як основу людського співжиття [5].

Другим джерелом нового комунітаризму, більш пов'язаним із політичною практикою, була відповідь на еру Р. Рейгана у США та М. Тетчер у Великобританії у 1980-х роках. Ці лідери віддали перевагу ринковому підходу у вирішенні всіх суспільних проблем. Ця ментальність, яка ігнорувала те, що А. Етціоні назвав «моральною величиною» [7], означала відхід від соціальної відповідальності. Комунітаризм у контексті неоліберальної політики сприймався як «програма інтенсивного виправлення ліберальних суспільств». У публічних дебатах звучали вимоги відійти від індивідуалістичного ринкового радикалізму і відродити спільноти (*communities*).

Заснувавши на початку 90-х років ХХ ст. комунітарну платформу, прихильники комунітаризму здійснили спробу донести комунітаристську концепцію до американського суспільства і сприяли її засвоєнню і розповсюдженню. Один із засновників та ідеологів комунітаризму - соціолог та економіст А. Етціоні - впродовж певного часу був радником президента США Б. Клінтона. Він є автором ідеї про необхідність відродження почуття спільності саме на локальному рівні, яке сприятиме формуванню громадськості, громадянській ангажованості та взаємодопомозі. У Європі ці ідеї на тлі реформи системи соціального страхування були позитивно сприйняті, однак із застереженнями про неможливість механічного перенесення американської концепції комунітаризму. Поряд з цим комунітарні ідеї поступово влітаються в партійні програми і використовуються у практичній політиці, зокрема у Франції, Німеччині, Великій Британії.

Третім джерелом була турбота про державу загального добробуту та занепокоєння її занепадом з боку вірних прихильників. Прикладом мо-

жуть бути погляди Роберта Кеннеді, яких він дотримувався під час своєї президентської кампанії у 1968 р., про що свідчить Майкл Сендел: «Політичний кругозір Роберта Ф. Кеннеді був більш консервативним і радикальним, ніж основна лінія його партії. Він підтримував децентралізацію влади, критикував загальний добробут як "нашу найбільшу внутрішню поразку", заперечував віру в економічне зростання як панацею проти всіх соціальних хвороб. Кеннеді критикував політику федеральних видатків і загальний добробут на тій підставі, що це зробило мільйони американців залежними від державної допомоги, що у свою чергу призвело до їх неспроможності відігравати свою роль у політичному житті суспільства. Товариство, спільнота, загальний патріотизм - ці визначні цінності нашої цивілізації не походять виключно із спільної купівлі та споживання товарів. Вони походять від загального розуміння взаємозалежності і персональних зусиль» [13, 11].

Сучасні комунітаристи добре усвідомлюють, що спільнота має не тільки переваги, але й загрози для прав та свобод індивіда. Вони намагаються думати по-новому, усвідомлюючи потребу захищати свободу так само, як і солідарність, права нарівні з відповідальністю. Центральною темою праць комунітаристів було підвищення рівня персональної і соціальної відповідальності.

Відповідаючи на запитання, чи є комунітаристи антиліберальними, варто проаналізувати, за що вони так часто критикували ліберальну теорію та політику. Адже вони зовсім не заперечують ліберальні інститути і ліберальну традицію. Комунітаристи швидше доводили те, що ліберальні ідеологія та політична практика є занадто індивідуалістичними, недостатньо чутливими до соціальних джерел формування особистості й обов'язків, більше занепокоєні правами, аніж обов'язками, занадто готові приймати анемічну концепцію загального добробуту. Тому основною ціллю комунітарної критики лібералізму є його інтелектуальний та практичний надлишок.

Ідейна полеміка між лібералізмом та комунітаризмом представлена у працях, з одного боку, неолібералів Дж. Роулза, Р. Дворкіна, М. Фрідмена, Ф. Гайека, з іншого - у працях прихильників комунітаризму, а саме: Ч. Тейлора, М. Сендела, А. Макінтайра, А. Етціоні.

Комунітаризм починається з критики ліберальної концепції індивідуалізму. Основною визначальною рисою сучасного лібералізму є утвердження пріоритету прав щодо загального блага. Згідно з ліберальними ідеями дотримання прав і свобод громадян, ці права та свободи

покликані відігравати більш важливу роль порівняно з суспільним благом, що гарантує індивідові владу над своїми думками і діями без втручання ззовні. Це передбачає право індивіда на вільний розвиток власної ідентичності, а також участь у демократичному процесі як автономного громадянина.

У праці «Теорія справедливості» Дж. Роулз намагається поряд із визнанням найвищими суспільними цінностями недоторканих прав і свобод індивіда (це альфа та омега лібералізму) обґрунтувати також неоліберальне розуміння принципу справедливості. За Дж. Роулзом, індивідуальні права й свободи є невід'ємною частиною добре впорядкованого (*well-ordered*) справедливого суспільства. Дж. Роулз заперечує будь-які теорії, що мають телеологічну природу (задають концепцію спільного блага), як такі, що обмежують свободу індивіда і, як наслідок, не відповідають критеріям справедливості. Справедливість у концепції Дж. Роулза виступає у формі права (як чеснота соціальних інститутів), а не блага, хоча мислитель і намагається трактувати її як соціальне благо. Справедливість - це такий розподіл соціальних благ, який обирають раціональні індивіди в умовах незнання своїх соціальних статусів та здатностей. У таких гіпотетичних умовах «первісної позиції» індивіди, за Дж. Роулзом, обов'язково оберуть два принципи справедливості:

1. Рівність прав і обов'язків усіх індивідів.

2. Нерівний розподіл благ допускається тільки тоді, коли поліпшується стан найбільш збіджених верств населення.

Прерогатива вибору блага належить винятково індивіду. Ні держава, ні традиція, ані інший індивід не можуть впливати на цей вибір і на в'язувати власне бачення належного. Кожен індивід сам обирає свої моральні принципи, і факт вибору, за ліберальною логікою, робить ці принципи цінними й недоторканими [3, 20].

Критика таких поглядів потужно представлена у працях Е. Макінтайра, М. Сендела, Ч. Тейлора. Останній зауважує: «Цей індивідуалізм вимагає зосередженості на собі і, водночас, байдужості до або навіть нерозуміння тих питань чи проблем, що виходять за межі особистих інтересів». Саме цим можна пояснити наявність у сучасному світі глобальних проблем, що стосуються всього людства загалом, однак нікого особисто не зачіпають [4, 6].

Крім того, теорія справедливості Дж. Роулза не враховує вкоріненості індивідів у культурні середовища суспільств, де пройшов процес їх соціалізації. Лібералізм сприймає індивіда як абстрактну істоту, що формує свою ідентичність незалежно від оточуючого середовища.

Індивід у лібералізмі, на думку М. Сендела, постає нічим не обтяженим, а тому може зайняти важливе місце за межами суспільства, частиною якого він є, визначати і переглядати свої цілі, не озираючись на успадковані традиції або на цілі, які він поділяє з іншими людьми. На думку комунітаристів, ліберальний індивідуалізм присутній лише там, де порушились суспільні зв'язки, внаслідок чого виникає відчуження індивідів від суспільства та з'являється інструментальне ставлення до соціальних зв'язків як засобу вирішення індивідуальних проблем. Вони віддають перевагу такому розумінню «Я», що займає певне місце у громаді й сформоване під впливом уподобань і цінностей, які поділяє конкретна громада. І саме від своєї спільноти, чи то буде село, субкультура, суспільно-політичний рух, чи етнічна група, ми набуваємо специфічних прав і обов'язків. У той же час ми обов'язково беремо участь у реалізації цілей нашої спільноти.

Ліберали, попри заперечення спільних моральних цінностей як інтегруючого чинника суспільства, намагаються все ж таки шукати універсальні моральні критерії для побудови соціальних і політичних інститутів. Але, на думку комунітаристів, це марне заняття, оскільки моральні принципи можуть бути зрозумілими тільки в результаті аналізу практики конкретного суспільства. А. Макінтайр у свою чергу зазначає, що в лібералізмі взагалі немає раціональних основ. Такі основи можуть бути віднайдені в єдиному типі соціального життя, який створює підстави для моральних суджень, тобто в такому суспільстві, де сутність людини визначає його істинні цілі [10]. Для комунітаристів мораль виходить з конкретної практики реально існуючої спільноти, тому будь-які пошуки універсальних абстрактних принципів моралі - марна справа. Таких принципів, відкритих розумом, просто не існує, оскільки основи моралі слід шукати не у філософії, а у практичній політиці крізь призму суспільних цінностей.

Комунітаристи виступили проти обґрунтування пріоритету індивідуального права щодо суспільного блага. Ч. Тейлор вважає, наприклад, що «ми не можемо вирішити питання права або справедливості, займаючи нейтральну позицію щодо благ, цінних для людей. Замість цього слід заглибитися в нетрі "мови якісних протилежностей" для того, аби зробити неминучий, хоча й доволі складний, вибір серед різноманітних благ» [15, 132]. На думку М. Волцера, будь-які аргументи стосовно прав і розподільних принципів мають брати до уваги значення різноманітних соціальних благ, які поділяються всіма. Права ж, на його думку, не можуть бути зараховані до

блага, оскільки природа і сфера дії розподільних принципів будуть варіюватися щодо соціальних благ [16, 75].

На думку А. Макінтайра, сучасний лібералізм втратив свою моральну традицію також, яка у свій час створила основу американського політичного суспільства. Втрата ліберальної моральної традиції вплинула і на те, що сьогодні по суті не залишилося засобів для раціонального розв'язання моральних суперечок. За А. Макінтайром, єдиний шлях подолання недоліків, властивих сучасному лібералізму, - це згода з комунітаристською концепцією справедливості, в основу якої покладена аристотелівська модель [10, 208].

Головний аргумент М. Сендела у комунітарній критиці лібералізму полягає у тому, що лібералізм узагалі заснований на цілій серії помилкових метафізичних та метаетичних поглядів. До їх числа він зараховує твердження, що справедливість абсолютна й універсальна; що люди можуть пізнати один одного настільки добре, щоб мати спільні цілі; що самоідентифікація людини відбувається незалежно від соціальних цілей. А оскільки попередні умови помилкові, то неправильний і висновок лібералізму про перевагу права над благом.

У загальному вигляді сенделівська аргументація може бути зведена до таких положень [12, 16-17]:

- по-перше, визнати політику, яка заснована на принципі прав, означає вірити, що справедливість повинна володіти абсолютним пріоритетом над усіма іншими конкретними цілями;
- по-друге, визнання пріоритету справедливості над концепцією блага означає віру в те, що ідентифікація людини може бути здійснена до визначення блага (у протилежному випадку концепція блага кожної людини увійде в загальну концепцію блага);
- по-третє, оскільки ідентифікація відбувається на основі концепції блага, справедливість не може бути пріоритетом. Із цих міркувань М. Сендел робить однозначний висновок: неможливо повірити в адекватність політики, яка заснована винятково на правах людини.

На перший погляд, зміст розходжень між лібералами і комунітаристами досить очевидний. Ліберали проголошують пріоритет права над благом на тій підставі, що не існує беззаперечної концепції блага, яка визнається всіма громадянами як загальна основа суспільного життя. Комунітаристи, навпаки, стверджують, що спроба визначення принципів справедливості без визнання різноманітності благ і принципів розподілу - не що інше, як омана самого себе.

Але при більш детальному розгляді стає зрозумілим, що позиції комунітаризму і лібералізму в процесі взаємної критики змінюються в бік зближення позицій. Комунітаристи приймають і підтримують основні ліберальні досягнення, а неоліберали погоджуються із деякими комунітаристськими положеннями, особливо стосовно економічної політики, охорони навколишнього середовища, соціальної справедливості. Сьогодні комунітаристи не підтримують програми держави загального добробуту, які є занадто бюрократичними. Вони хочуть виправити минулі невдачі «соціального лібералізму» або «лібералізму добробуту» через впровадження політики, яка покладає персональну відповідальність на частину користувачів у сфері охорони здоров'я та інших соціальних послугах і через забезпечення більш ефективної участі міської влади, небайдужих громадян тощо. До того ж вони захищають класичні ліберальні принципи від самої неоліберальної політики та політиків: так, на їх думку, американський лібералізм зайшов занадто далеко в обмеженні політичної свободи і персональної автономії.

У XIX і на початку XX століть ліберали могли спокійно говорити про «впорядковану свободу». Доленосним кроком було розмежування між економічною та політичною свободою, окреслене лібералами добробуту в 1930-х роках. «Новий курс» Ф. Д. Рузвельта передбачав багато обмежень щодо організації та ведення бізнесу, відхилив «свободу договору» як конституційний бар'єр до законів, які захищають робітників фабрик, а також створював широку мережу регуляторних агентств у фінансовій політиці, промисловості, сільському господарстві. У той же час американські ліберали підтримували громадянські права і громадянські свободи.

Більшість сучасних американських лібералів прийняли радикальний релятивізм, основною ідеєю якого є те, що всі цінності суб'єктивні й рівнозначні. Такі ідеї підірвали довіру в моральні судження і демократичні рішення. Ч. Тейлор назвав так^ доктрину «лібералізмом нейтральності», який підтримує ідею про те, що уряд не повинен вказувати, яким життям ми маємо жити, і не повинен намагатися формувати наші уподобання. Відповідно до ліберальних поглядів моральні судження формулюються індивідами, а не спільнотами, навіть якщо вони демократичні. Основне припущення лібералізму, що різниця між цінностями пролягає глибоко і не може бути узгодженою. Тому уряд не повинен брати їх до уваги. Базовим поняттям у цій доктрині він виділяє м'який релятивізм - терпимість до уявлень кожного індивіда про благо. Лібералізм нейтральності заперечує можливість обґрунтування й доведення будь-яких моральних позицій

в інтерсуб'єктивному дискурсі. При поєднанні м'якого релятивізму з такою рисою сучасного суспільства, як прагнення самореалізації, лібералізм створює в соціумі явище індивідуалізму самореалізації.

На думку Ф. Селзніка, комунітаризм прагне виправити лібералізм, а не відхилити його. При цьому він підкреслює, що «мова не йде ні про ідеалізацію, ні про повернення світу захищених привілеїв; також не стоїть питання про надання провідної ролі економічним, політичним та соціальним свободам, які захищаються творцями ліберального уряду» [14, 10]. Незважаючи на це, комунітарні виправлення не є другорядними, і вони потребують узгодження. Основною ідеєю є відновлення солідарності, захист свободи впорядкованими інституціями і нормами ввічливості. У перспективі - альтернативне бачення людей як вільних у життєвій перспективі, але обмежених у обов'язках, що роблять ці свободи результативними і міцними.

У площині політичної практики комунітарна критика основ сучасного лібералізму стала підґрунтям вироблення політики мультикультуралізму. Період другої половини ХХ ст. позначився процесом безпрецедентного змішування різних культур та світоглядів унаслідок імміграційних процесів. Уряди багатьох країн поставали перед проблемою адекватної відповіді на такі зміни та необхідністю інтеграції іммігрантів. З цією метою була вироблена ідеологія та політика мультикультуралізму (полікультурності), яка постала результатом синтезу ліберальних та комунітарних ідей, поєднанням ліберального погляду на індивіда як певну абстракцію, вирвану з контексту культурного середовища, із комунітарною концепцією людини як укоріненої в суспільну традицію особистості. Л. Р. Нізамова визначає мультикультуралізм як ідеологію, політику та дискурс, «що стверджують правомірність та цінність культурного плюралізму, доцільність та значимість різноманіття культурних форм» [1]. Виникнення мультикультуралізму є свідченням того, що сучасний лібералізм не тільки усвідомив важливість явища вкоріненості індивідів у культуру й традицію свого суспільства, але й визнав необхідність того, що поруч із двома групами прав (індивідуальними правами людини та правами всього суспільства або держави) необхідно виділити ще й третю групу колективних (групових) прав [2]. Саме ці права мають забезпечити протидію атомізації суспільства й тенденціям до беззахисності індивіда перед державою. Крім того, здійснення цих прав є наслідком потреби в самореалізації, що постала перед індивідом у ліберальному суспільстві.

Мультикультуралізм дозволяє індивіду формувати свою особистісну та соціальну ідентичність на основі спільних горизонтів, що склалися у спільноті протягом її культурно-історичного розвитку. В. Кимліка зазначає: «Необхідно дати людям можливість жити тим життям, яке вони вважають прийнятним для себе, за умови, що це не шкодить іншим» [9].

Важливою складовою мультикультуралізму є принцип толерантності, який має бути обов'язковим атрибутом культурного плюралізму. Фактично мультикультуралізм дозволяє певну телеологію в межах різних культур, однак протиставляє експансії телеологічних поглядів окремої культури чи державної бюрократії. Без толерантності неможливе збереження культурного плюралізму за умов розмивання традиційних культур та глобального поширення західної культури. Отже, політика мультикультуралізму, яка є продуктом ліберального комунітаризму, забезпечує спільноті груповими правами, що дозволяє цим спільнотам зберігати свої цінності й виконувати функцію солідаризації своїх членів. Толерантність дозволяє розглядати мультикультуралізм не лише як політику, а й як діалог між різними культурами й традиціями стосовно цінностей та способів облаштування суспільного життя, який поступово створює консенсус у моральній сфері окремої держави, а в перспективі й усього людства.

Отже, в суперечці лібералів та комунітаристів формується основна проблема - звідки з'являється почуття спільності і відповідальності в конкретному суспільстві: на основі традиції, культури та історії, поділених між усіма, або ж на основі абстрактної справедливості правової держави. Для об'єднання суспільств це має зовсім різні наслідки: у першому випадку суспільство тримається на певних цінностях, у другому - на ціннісно-нейтральних рамкових умовах і процедурах.

Сьогодні комунітаризмом цікавиться нове покоління політичних теоретиків, які прагнуть відновити почуття громадянського обов'язку у ситуації поразки індивідуалізму як «нових прав», так і «нових лівих». Політичні теоретики з різними політичними поглядами переходять на позицію комунітаризму. Наприклад, в один період комунітаризмом захоплювався консервативний мислитель Майкл Оакшотт, якого захопив інтерес комунітаристів до традицій у протиставленні до універсалістського раціоналізму [11].

А втім комунітаризм є також уразливим з точки зору ліберальних критиків. Останні вважають, що комунітаристи не можуть захистити індивідуальну свободу від традиційного авторитаризму чи тиранії більшості. Ідея демократії консенсусу, яку розвивають деякі радикальні комунітаристи як альтернативу демократії більшості, видається

ілюзорною з точки зору світу, в якому превалює конфлікт інтересів та відчуження культур.

У процесі такої критики комунітаризм та лібералізм розвиваються в напрямку більш чіткого та глибокого обґрунтування своїх принципів та зближення позицій.

Критика лібералізму з боку комунітаризму привела до виникнення їх своєрідного синтезу - ліберального комунітаризму. Практичне втілення ліберальний комунітаризм здобув у формі політики мультикультуралізму. Мультикультуралізм - це ліберальна практика, що передбачає надання спіль-

нотам певних колективних прав. Ці права виділені в окрему групу й за своєю природою є відмінними від індивідуальних прав людини та прав усього суспільства чи держави. Однак колективні права не суперечать, а доповнюють індивідуальні права.

Необхідно враховувати, що комунітаризм не є вже сформованою усталеною системою поглядів, але його критику лібералізму і сучасного суспільства, а також обґрунтування нових принципів та орієнтирів сучасної політики вже не можна обходити при визначенні стратегій суспільно-політичного розвитку.

1. Нізамова Л. П. Мультикультуралізм // <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/127521.html>
2. Пенпель К. Коммуитаризм и либерализм, или Чем объединяется общество. Современные стратегии культурологических исследований: Труды Института европейских культур. Вып. 1 / Отв. ред. Д. П. Бак. - М.: РГГУ, 2000. - С. 17-39.
3. Ролз Д. Теория справедливости. - Новосибирск: Изд-во Новосибир. ун-та, 1995.
4. Тейлор Ч. Этика автентичности. - К.: Дух і літера, 2002.
5. Berkowitz P. Communitarian Criticism and Liberal Lessons // The Responsive Community, 1995. - R 54-64.
6. Etzioni A. Communitarianism, Encyclopedia of Community: from the Village to the Virtual World. - Vol. 1: A-D. - Sage Publications, 2003. - R. 224-228.
7. Etzioni A. The Moral Dimension: Toward a New Economics. - New York: Free Press, 1988.
8. Etzioni A. Too Many Rights, Too Few Responsibilities // National Forum, 1992. - R. 4-6.
9. Kymlicka W. Multicultural Citizenship: a Liberal Theory of Minority Rights. - Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1995.
10. MacIntyre A. After Virtue. - Notre-Dame, 1975.
11. Oakeshott M. Rationalism in Politics. - New York: Basic Books, 1962.
12. Sandel M. Liberalism and the Limits of the Justice: Philosophical Papers. - Vol. 2. - Cambridge, 1985.
13. Sandel M. My RFK // The New Republic. - 1998. - July 6.
14. Selznick Ph. The Communitarian Persuasion. - Woodrow Wilson Center Press. - Washington, DC, 2002. - 165 p.
15. Taylor C. The Diversity of Goods // Utilitarianism and Beyond / Ed. by A. Sen and B. Williams. - Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
16. Walzer M. Spheres of Justice. - N.Y.: Basic Books, 1983.

Y. O. Krasnogolov

THEORETICAL PRINCIPLES AND POLITICAL STRATEGIES OF COMMUNITARIANISM THROUGH COMMUNITARIAN CRITICISM OF LIBERALISM

The article is devoted to communitarianism which is considered as political theory, ideology, and strategy. The author of the article highlights the sources of origin and the main theoretical and practical bases of communitarianism using the comparative analysis of communitarianism and liberalism. In the article communitarian political theory is proposed to be considered as an alternative way of socio-political development. The concept of multiculturalism is represented as a communitarian political strategy.